

Az ezüst („tót”) királyság „ördöge”

Szlovákábrázolás Jókai *Nincsen ördög* című regényében

Tanulmányunk témájának kontextusából nézve Jókai *Nincsen ördög* című regénye rendkívüli forráserővel bír, hiszen a szerző felvidéki helyszíneken játszódó regényeiben egyedül itt találkozhatunk a kiegyezést követő korszak szlovákságának bemutatásával. Hozzá kell tennünk, hogy az 1891-ben megjelent regény (is) a szakma által kevésbé „emlegetett” művek közé tartozik. Az 1994-es gyűjteményes díszkiadás utószavában Petrőczy Éva fel is teszi az alapkérdést: „miért is vált a *Nincsen ördög* Jókai egyik legagyonhallgatottabb munkájává?” (PETRŐCZI 1994: 222). Részben sikerül választ is adnia Mikszáth felvetése kapcsán, ugyanis Jókai e későbbi alkotó korszakában „futott be” külföldre, ám itthon egyre kevesebb példányt sikerült eladnia az újabb regényeiből. „Jókai ez időben ért világhíre csúcspontjára; a *Nincsen ördög* például tizenháromszor jelent meg Angliában és Amerikában, s a megjelenését követő években tizenkét angol és amerikai kritikus emlékezett meg róla, ahogyan a Londonban élő magyar irodalomtörténész, Czigány Lóránt kutatásaiból kiderül [...] És ez a világhír bizony nem tett jót az író önértékelő-őnelemző készségének. Mindazonáltal legyünk igazságosak (a Jókai szívének-értelmének ugyancsak kedves ásványtan nyelvén fogalmazva): a *Nincsen ördög* olyan meddő kőzet, amelyben felbukkan azért egy-egy aranytelér. Így ezt a könyvet napjainkban csak a *türelmes* olvasóknak ajánlhatom jó szívvel. Ha nem is nagy számban, de biztosan akadnak még ilyenek, s e boldog kevesek nem is fognak csalatkozni: ebben a Jókai-regényben is jócskán akad szemelgetnivaló a ma embere számára” (PETRŐCZI 1994: 222).

Magyar „szálak” a történetben

Nos, kellő türelemmel felvértezve megfogadhatjuk a recenzens tanácsait, és az alábbiakban hozzálátunk az „aranymosáshoz”, hátha mi is találunk a meddő kőzet rétegeiben egy-egy aranytelért. Az első ilyen telérnek a narrációs megoldások mutatkoznak, a regény ugyanis egy svájci vonatúttal indul, ahol a mindentudó narrátor egyes szám első személyben írja le találkozását a regény főhősének – s későbbi narrátorának – családjával, s azok kíséretével. Joviális diskurzusba bocsátkozik a fülkéjében „elszállásolt” nevelőnővel, aki elárulja, hogy a gondjaira bízott

kisfiú – egy dúsgazdag nábob fia – hároméves kora óta nem beszél, és épp egy zürichi magánintézetbe készül kezelésre. Az utazó narrátor elmorzsol egy sajnálkozó sóhajt magyar nyelven. „S erre a mellettem ülő gyermek egyszerre felrezzent, felnyitotta azokat a nagy, holdvilágos szemeit, és rám bámult velük. S ugyanakkor azok az összefogott vékony ajkai is szétnyíltak, mintha mosolyogna” (JÓKAI 1994: 8). Az utazó nagylelkűen átengedi a fülkét a hölgynek és a kisfiúnak, és a folyósón szivarozva elmélkedik. Ekkor bekövetkezik a katasztrófa: Rossbergnél egy sziklaomlás vonatszerencsétlenséghez vezet, az utazó csak a lélekjelenlétének köszönhetően tudja megmenteni a kis Jemmyt. A kisfiú egész kísérete a vonatral együtt a szakadékba zuhan. A katasztrófa leírása naturalisztikusan életszerű, ahogy azt már korábban is megszokhattuk, például Jókai csatajeleneteinél, vagy a *Fekete gyémántok* bányatragédiájánál stb. (JÓKAI 1994: 14–19). A megmentett – eddig néma – kisfiú csodával határos módon megszólal magyarul, és kéri az utazót, hogy vigye őt az atyjához. Kiderül, hogy az apa miszter Du Many Kornél, a Silver-King, egy dúsgazdag amerikai nábob. Az egyik túlélő angol úr tudja a párizsi címét, és vállalja, hogy táviratozik neki. Az utazó-narrátor megérkezik hát a kis Jemmyvel Párizsba.

Voltaképp innen indulna a történet, az egészen dermesztő bevezető fejezetet követően. Párizsba érve a szülők várják őket, a narráció itt finoman elkezd utalni a kisfiú magyar beszédének hátterére, az első ilyen jel, amikor Du Many Kornél bemutatja őt a feleségének. „S azzal odavitt a mistresshez, megmondta neki a nevetem, egész helyes kiejtéssel, a társadalmi állásomat, amelyet Magyarországon elfoglalok, még a választókerületemnek nevét is tudta” (JÓKAI 1994: 27). Ezt követően meghívást kap a család párizsi házához, amit nem akar elfogadni, de Du Many úrnak mégis sikerül rábeszélnie, s egyben felkelteni a kíváncsiságát a család iránt. „Ha pedig az én házamnál száll ön meg, ott oly abszolút nyugalmat fog találni, olyan világtól elzárt csendességet, mintha csak a Hortobágyon volna egy gulyás karámjában. (Hát ez már honnan tudja azt, hogy van a világon egy hely, amit Hortobágynek híznak, s azon gulyások, akik karámokban laknak, s hogy ez nekem kedvenc tanyám?) Megadtam magamat” (JÓKAI 1994: 28–29). A házban az ismerkedés és a tragédia elbeszélése után az este sikerült megoldania narrátorunknak a gordiuszi csomó rejtélyét. Alváshoz készülődve a házigazda legtisztább magyarsággal kívánt neki jó éjszakát, ezzel aztán kiverte az álmot a szeméből. Kiderült, hogy Mr. Du Many voltaképp egy magyar köznemes, Dumány Kornél, a felesége pedig egy magyar grófnő, Vernóczy Flamma. Ettől kezdve a narrátor átadja a szót Dumány Kornélnak, aki a hosszú éjszaka alatt elmeséli az élete történetét, a bukott képviselőségét, a *cselszövény* általi házasságát, a halálvágját, melyet szégyene következtében érzett, a francia–porosz háborúban való részvételét, mesés gazdagságának hátterét, illetve elveszettnek hitt boldogsága megtalálását. „Ezzel letelepedtünk a teázóasztal mellé. Dumány úr néhány hasáb illatos cédrusfát dobott a kandallóra. A tűz hangos pattogása s az állóóra méla tiktak

ketyegése kísérte az egész elbeszélést. S mármost inntől kezdve nem én írom a regényt, hanem Dumány Kornél úr” (JÓKAI 1994: 47). A regény cselekménye valóban szövevényes és lebilincselő, azonban mi mégis inkább a témánkkal kapcsolatos kontextusból szeretnénk megközelíteni, ezért inkább a helyszín, továbbá az egyes szereplők és a szlovákság mint etnikum ábrázolásának vizsgálatát szeretnénk elvégezni.

A felvidéki helyszín és a szlovák „szálak”

Elsőként a cselekmény helyszínét szeretnénk megvizsgálni, pontosabban Dumány Kornél élettörténetének felső-magyarországi, csöppet sem könnyen lokalizálható, elsősorban szlovákok lakta vidékét szeretnénk áttekinteni. A fentebb már említett besorolás alapján (Fábri Anna) a *Nincsen ördög* Jókai többpólusú regényei közé helyezendő, hiszen helyszínek sokaságát vonultatja fel: Svájc, Párizs, Dumányfalva, Vernőc, Bécs, a porosz–francia hadszíntér állomásai (Weissenburg, Metz, Strasbourg, Wörth, Spicheren stb.), Brüsszel és legvégül Amerika. A regény terjedelméből kiindulva kevésbé tűnhet konstansnak a cselekmény, illetve maga az időkezelés is viszonylag gyors lefolyású, egyetlen éjszaka alatt meséli el a főhős az utóbbi két év történéseit. A témánknál maradva meg kell állapítanunk, hogy Jókai előszeretettel nevezett el szereplőiről településeket, és fordítva. A *Nincsen ördög* esetében sem alkalmazott bonyolultabb sémát, két felföldi nemes família, a köznemes Dumány család a dumányfalvi birtokán él, míg a főnemes Vernőczy grófok vernőci birtokukon élnek. A hozzájuk tartozó falvak nevei azonosak. Merre lehettek e birtokok a Felvidéken? Nos, valószínűleg a történelmi Nyitra megyében, Nagyszombat és Szenice között, valahol a Kis-Kárpátokban. A szövegben ugyanis Nagyszombatig fogattal mennek, és ott ülnek vonatra, illetve ahogy Dumány Kornél elbeszéli: „a megye székvárosa két óra járásra volt az én falumtól” (JÓKAI 1994: 86). Nyilván a szlovák nyelvű Szenice lehetett ez, mivel a környéknek más, elsősorban szlovák többségű székvárosa nem volt, talán még Pöstyén, de az a korabeli viszonyok mellett valószínűleg messzebb volt, mint két óra távolságra.

A korabeli Matica és a sztereotípiák megjelenítése

Érdekes mozzanata a regénynek a Matica slovenská nevű szlovák kulturális szervezet megjelenítése, mely napjainkig létezik, és amely sosem volt mentes a politikai szerepvállalásoktól, bár eredetileg közművelődési és nyelvapolási célokból hozták létre 1863-ban, és maga az uralkodó támogatta, illetve tagja is volt az egyesületnek. Jókai 1870. március 2-i képviselőházi felszólalásában

pártolja a nemzetiségi kulturális egyesületek támogatását, ezen belül is a Matica alelnökének, Paulinyi Tóth Vilmosnak az indítványát, melyben a szervezet részére egy nagyobb támogatást szeretne megszavaztatni a képviselőkkel (JÓKAI 1930: 131–136). Grünwald Béla, Zólyom megye alispánja 1874-től fokozatosan támadta, pánszláv és hazaárulási vádakkal illetve, majd erre a nyomásra Tisza Kálmán 1875. április 6-án egy miniszteri rendelet alapján feloszlatta a Matica slovenskát, mely csak 1919-ben, az első Csehszlovák Köztársaság megalakulását követően alakult meg újra (DEMMELE 2009: 132–146). A szervezet regénybeli megjelenítése megegyezik a korabeli (főleg kormánypárti) paradigmával, melyről Szarka László egyik, a dualizmus kori szlovák politikáról szóló munkájában így ír: „Az 1875 előtti kormányok nemzetiségpolitikáját a nemzetiségi törvény, és a körvonalazatlan pánszlávizmussal való viaskodás határozta meg. Tisza Kálmán kormányra lépésével azonban – tegyük hozzá, Grünwald Bélának a szlovák kulturális intézményrendszer elleni módszeres támadásaitól nem függetlenül – kialakul a magyar kormányokat egyébként az egész dualizmus korszaka alatt jellemző negatív irányultságú szlovákpolitika ideológiai alapvetése” (SZARKA 1999: 68). Hasonlóak a *Nincsen ördög* Matica-ábrázolásai is: a szervezet, melynek célja a vagyonszerzés és a pánszláv törekvések támogatása. De haladjunk szépen sorjában.

Dr. Dumány Kornél még ifjúkorában úgy dönt, hogy nem követi apja politikai szerepvállalásait (aki Olmützben is raboskodott, majd a politika oltárán áldozta fel vagyonát), hanem tisztességes szakmát tanul. Dienes – Diogenesnek csúfolt – fősvény nagybátyjától kér tanulópénzt, és Bécsbe költözik, ahol az orvosi egyetem elvégzése idegorvosként keresi kenyerét. Tegyük egy kitérőt a nagybácsi alakjához, akit a környezet és a magyar nemesség is „tót királyként” csúfolt. Jókai leírói zsenije alapján szinte megelevenedik előttünk az élete. „Nem volt már olyan vén ember a vármegyében, aki visszaemlékezett volna arra, hogy azt a dókat újnak látta, amiben az öreg minden reggel panyókára vetve, végigjárta az utcát, a házatól a templomajtóig. Be nem ment a templomba, csak ott végezte az ájtatosságát a templom küszöbén, ahol a többi koldusok. Onnan ment a közkúthoz, telemerítette a korsóját, s vitte haza. Semmiféle cselédet sem tartott. Félt, hogy meggyilkolják. Mind a két csizmaszárába egy töltött pisztoly volt dugva. Főtt ételt soha nem evett, de még kenyeret sem. Azt hitte, hogy megmérgezik. Azért elég változatos menüje volt: burgonya, dió, kerek répa. A gulyájából beállított egy tehenet az istállójába, de annak mindig ő maga adott szénát, kiválogatva szálankint, nehogy valami mérges szirontáklevel közétévedjen, ami a tejet megmérgezi. Azt a tehenet minden reggel, este ő maga fejte meg. Csinált túrót meg vaját. Ez volt a fényűzése. A vizet, amit a kútból hozott, előbb üstben felforraltta, úgy hűtötte ki, hogy a bacilusokat kiölje belőle. Újságot sem olvasott mást, mint amit a falubeli plébánostól kapott kölcsön, a tót nyelven szerkesztett Národné Novinét; de azt is előbb parázs fölé hintett fenyőmagon megfüstölé – no nem a tartalma miatt,

hanem hogy netaláni miazmák spóráit távol tartsa magától” (JÓKAI 1994: 55–56). Az öreg nagybácsi igazi csodabogár, aki vasegészséggel van megáldva, és teljesen aszkéta életmódot folytat, ám tudvalévő, a fukarsága révén is óriási vagyont hordhatott össze ódon kastélyába. Amikor orvosi tanács ürügyén hazahívja Kornél unokaöccsét, beszél neki a terveiről, és meg akarja tenni örökösévé. Érdekes, hogy eddig a tót királynak nevezett aggastyán, aki még a Štúr által alapított tót nyelvű *Národnje Novinyt* olvasta egész életében, tót nyelvű misét hallgatott, egy szerre csak rögeszmésen ragaszkodik a magyar nyelvű istentisztelethez. „Lásd ad vocem mennyország, én most a templomba sem tudok járni, odakinn imádkozom a lépcsőn, a vak koldusok sorában. Miért nem? Hát azért, mert most csak egy buta vén plébános van itt, aki nem tud, csak tótul prédikálni. Olyankor persze tele van a templom. Irtóztató parasztbűz van odabenn, amitől én megfulladok. De ha te idejőnnél, bizonyosan magyar feleséget hoznál a házhoz, annak a kedvéért magyar káplánt küldene ide a püspök, az magyarul prédikálna, s olyankor üres volna a templom, mert a hanáknak a füle a magyar szót be nem veszi” (JÓKAI 1994: 62). Az öreg különöc elsősorban magyar érzelmű köznemes, ám a szlovákság között élve egészen felvette annak szokásait, elsajátította nyelvét stb. A regény szlováksággal kapcsolatos kifejezései eléggé lenézők, minden, amit „tót” jelzővel illetnek a szövegben, az valami alacsonyabb rendű dolog, tulajdonság stb. Az öreg Dienesnél maradva, a kastély bemutatását például így kezdi: „Ugyebár, mikor ezt az ócska kastélyt meglátja valaki az országútról, vedlett vakolatú falai-
val, fakó salugátereivel, hát azt gondolja magában, hogy no hiszen nevezetes tót rezidencia lehet ez még belül” (JÓKAI 1994: 63). Emellett felmerül egy felvidéki rablóvezér neve is hibás fonetikával, nem tudni, hogy Jókai írta-e rosszul, avagy nyomdahiba, de a saját neve alatt jegyzetelte *Janotyik* néven Juraj Jánošíkot, a hírhedt század eleji betyárvezért (JÓKAI 1994: 65).

Dr. Dumányi Kornél nem fogadta el a nagybácsi felajánlását, mondván, hogy jómagának tisztességes megélhetése van orvosi praxisából Bécsben, és nem akar gazdálkodó lenni a Felföldön. A nagybácsi sem fogadta meg unokaöccse tanácsát az életmódváltozást illetően, és nemsokára meghalt. A következő levélben már az alispán tudatta Kornéllal, hogy nagybátyja minden vagyonát ráhagyta, feltéve, ha a megyében lesz állandó lakása. „A magánlevélben ugyanerről ír a megye vezére; lelkemre kötve, hogy e tekintélyes birtokot vissza ne utasítsam, mert akkor azt a Matica fogja örökölni, s az nagy veszedelem lesz a nemzetiség és a hazafiság ügyére nézve” (JÓKAI 1994: 71). Ennél a résznél Dumány Kornél szinte Jókai szájával beszél, teljesen szabadelvű nézeteket hangoztatva a nemzetiségi kérdésekről. „Mi bajom nekem a Maticával? Annyit tudtam, hogy ez egy tót, irodalmat gyámolító társulat, s az én felfogásom szerint akárminő nyelven terjesszék is a közmívelődést, annak az egész országra nézve csak üdvös eredménye lehet. Éppen nem voltam elfogult nemzetem iránt, sőt megvallom, hogy erősen hajlottam a kozmopolitasság felé” (JÓKAI 1994: 72). Végül is a kiegyezés

utáni felfokozott hangulatot követően (magyarellenesség Bécsben) úgy dönt, hogy hazautazik, és részt vesz az újraalakuló megyei közgyűlésen. Jókai leírása a megyei közgyűlésről teljesen élethű, Dumány Kornél sem érzi jól magát látva a sok életképtelen alakot, mint a politikai csoportosulások fő hangvivőjét. Ennél a résznél találkozhatunk egy igazán eredeti Jókai hasonlattal, melyet az utószóban is kiemel a recenzens. „A sok dikciózás után, amiből én nem értettem semmit, végre eljutott a társaság odáig, hogy a gyűlésen részt vevő tagok névsorának felolvasására került sor. Akinek a nevére azt kiáltották, hogy »éljen!«, az benn maradt a lajstromban. Egy-egy név után azonban ez a kiáltás hangzott fel: »meghótt!«, azt a gyülekezet lezúgta, a jegyző kihúzta a nevét. A hátam mögött állt egy tót nemes, birkabőr bekecsben, az valahányszor azt kiáltották egy névre, hogy »meghótt!«, utánakiáltotta tót nyelven ezt a magánhangzó nélküli szót »szmrt!« Igazán jó kifejezése a halálnak: csupa csontbul van” (JÓKAI 1994: 73; PETRŐCZI 1994: 223). Végül őrá is kimondják az ítéletet, azaz „meghótt”, mivel Bécsbe költözvén németté vált (szerintük), de Kornél egy merész szónoklattal visszanyeri becsületét, mi több, pár emberen kívül az összes többi „meghótt” is visszakerül hivatalába az ő beszédét követően. Ám a Matica hoppon maradt az örökség ügyében. A jelenet záró részében kiderül, hogy Dumány Kornél érti a szlovákok nyelvét, és a Matica valóban az ő örökségét szerette volna elnyerni. „Mikor a teremből kitolakodtunk, összekerültem a veresöves tisztelendő úrral meg azzal az ellenfelemmel, aki azt kiáltotta rám, hogy »meghótt!«. Tótul nyájaskodtak. Nem tudták, hogy értem a nyelvüket. – Ájh, de nagy számárság volt tőled, Frányó, azt kiáltani ennek a doktornak, hogy »meghótt!«, most ezzel belegrattad a Diogenes domíniumába. Ha nem kotyogsz, itt hagyta volna bivalyfővel az örökséget nekünk: a Maticának” (JÓKAI 1994: 76). Végül is Kornél otthon marad, az ominózus közgyűlés után Vernőczy Szigfrid gróf, a regény egyik negatív, bonviván alakja a barátságába férkőzik, segíti őt a beiktatásnál, pénzt kölcsönöz neki, majd jelöltté teszi meg a kerületben, melyen csúfosan el is bukik egy választási csalás miatt, melyet Szigfridék rendeznek meg számára. Ezután visszavonul(na) a birtokára, de már kész a cselszövés, amivel Szigfrid és nagynénje belegratják egy házasságba Vernőczy Flammával, akiről a nászéjszakán kiderül, hogy Szigfrid gyereket várja, és csak Dumány nevére van szüksége. Dumány Kornél úgy érzi, hogy ráomlott az egész világ, és az ördög, akiben nem hitt, valóban létezik. A nejevel a világ elől Párizsba költöznek, a közelgő porosz–francia háborúban felajánlja orvosi szolgálatait a francia hadseregnek, a neje hozományát átadja egy börzeügynöknek, remélve, hogy elveszik, ő pedig dicső halált hal majd a csatatéren. Ez sehogyan sem sikerül, a pénzt kétszer is megduplázza, a halált pedig hiába keresi, egy apró sebesülésen kívül semmit sem szerez. Illetve mégis, kivívja neje csodálatát, akit el akart taszítani magától, s most bevallja, hogy Szigfrid gonosz módon, akarata ellenére elcsábította. Ezek után Brüsszelbe, majd Amerikába költöznek, születik még négy gyerekük az elsőszülöttön kívül, akivel már a vonatszerencsétlenség

során találkozhattunk. Fény derült a titokra, az anya hidegségére, Dumány Kornél gazdagságának hátterére stb. „Most már érthetsz mindent. Értheted, hogy egy dél-amerikai nábobnak az ötesztendő fia, amikor a némaságból megtér, miért szólal meg magyarul. Ki tanította erre? Soha nem szeretett ez a gyermek senkit, csupán engem, és senki sem szerette őt: egyedül én. Én pedig szeretem egész lelkemből és igazán, mert ennek a gyermeknek köszönhetem egész boldogságomat. Nemcsak a gazdagságomat, a *nélkül* lehet az ember boldog, lehet *amellett* boldogtalan. Hanem ez itt. (A nábob elővett a tárcájából egy fényképet, négy nevető gyermekarc a fürdőkádból előkandikálva, olyan egyformák: gömbölyű rajtuk minden. Az egész, mint egy madárfészek.) Ezt hozta nekem az én kis Jemmym... Ha ő nem jön, ezek sem jönnek. (Könnyei ragyogtak a szemében.) – Látod, barátom – *nincsen ördög*. Engem a pokolba taszítottak, s a mennyországba estem” (JÓKAI 1994: 217).

A szlovákság és a Beniczky-párhuzam¹

Ennyi maga a történet, s most pár gondolat erejéig nézzük meg azokat a szlovákbrázolásokat, melyeket a fentebb idézett jeleneteken kívül találhatunk a regényben. Dumány Kornél alakja bizonyos párhuzamokat mutat Beniczky Lajos valós alakjával. A természettudományi végzettség, a józanság, a gavallérság és a cselekvőképesség mindenképp olyan erények, melyeket róla mintázhatott Jókai. Emellett a felföldi köznemesi származás, a szlovák nyelv ismerete, a szabadelvű politikai meggyőződés mind olyan tulajdonságok, melyekkel főleg Beniczky kapcsán találkozhatunk. Tudjuk, hogy Jókai különös módon tisztelte az orvostudományt, illetve a természettudományokat egy magasabb piedesztálra helyezte. Dr. Dumány Kornél sem vesztette el a történet során a józan ítélőképességét, mely a természettudományban jártas emberek ismertetőjegye. A már említett lenéző modor a szlovák nyelvű szereplők irányába Dumány Kornél alakjánál fel sem merül, annál inkább a konzervatív politikát képviselők részéről egy felsőbbrendű, lenéző viselkedésmód nyilvánul meg, melyre már fentebb is utaltunk. Amikor Dumány megkéri Vernőczy Flamma kezét, elhangzik a dualizmus kori ismert szállóige: „Adj a tótnak szállást, s kítür a házadból – hengegett Szigfrid pöfeszkedve. (JÓKAI 1994: 165). Vagy az emlegetett tót királyság, mellyel már Kornél nagybátyját is csúfolták, egy történet során újra előkerül. „Hát mármost, ha egy

¹ E sorok szerzőjének kutatásai alapján bizonyítást nyert, hogy az 1862 után napvilágot látott, főként felvidéki helyszíneken játszódó regények fő alakjaihoz Beniczky Lajos honvédezredes, felvidéki kormánybiztos „állt modellt”. Ennek tényét két tudományos konferencián (Tornalja, Révkomárom), egy doktori értekezés megvédésének keretei között, illetve több szaktanulmányban ismertettük. Bővebben: MÉRVA Attila, *Jókai és a Felvidék: Jókai felvidéki témájú regényeinek hátteréhez*, Révkomárom, Eruditio-Educatio, 2014/1, 40–51., illetve *uő*, *Jókai és a Felvidék*, Balatonfüred, Tempevölgy, 2014/2, 72–82.

ilyen eset megtörténhetett az én barátommal, aki egy fényes nevű mágnás, egy hős dalia, a férfiak és asszonyok kegyence, mit várhatok akkor én a fejemre, ha azt egy büszke istennőnek a kezébe adom, aki nem vívtam ki még nevemnek egyebet, mint gúnyt? Voltam egy *kuruzsló doktor!* Vagyok egy *bukott követ!* Leszek egy *tót király!*” (JÓKAI 1994: 127).

Epilógusként

A *Nincsen ördög* Jókai kevésbé ismert és még annál is kevésbé értelmezett regényei közé tartozik, s már a helyszínek gazdagsága, és helyenként a kulisszák naturalisztikus mivolta miatt is érdemes elolvasni. A retrospektív elbeszélői szerkezet sajátos felvidéki viszonyokat tár elénk, érdekes olvasni a Maticáról szóló részeket, illetve a dualista Monarchia nemzetiségi sztereotípiáit egy Jókai-regény lapjain. Valószínűleg Jókaihoz is eljutott Grünwald Béla politikai tanulmánya, mi több, a Képviselőházból személyesen is ismerhették egymást. Ez az 1878-ban napvilágot látott, erősen ellentmondásos iromány nagymértékben hozzájárult a szlovákellenes paradigmák kialakulásához, illetve tovább éltetett bizonyos sztereotípiákat (orosztól való félelem, pánszláv összeesküvés, stb.), melyeket a Maticával, illetve a szlovák nyelvű oktatással hozott összefüggésbe. Az ő szlovákábrázolásai kifejezetten sértőek és megalázóak, faji szempontból alacsonyabb rendű népcsoportként kezeli a szlovákságot, illetve a szláv népcsoportokat, míg a magyarokat egy felsőbbrendű fajként (!) állítja be, akiknek kötelességük magukba olvasztani a szláv népcsoportokat, ezzel is felemelve őket. „Tudod-e nyájas olvasó, hogy mit jelent az a magyar emberre nézve, ha eltótosodik? Ez nemcsak annyit jelent, hogy elveszett a magyar nemzetre nézve, mely úgy sincs nagy számmal a világon, hanem azt is, hogy egy magasabb faj romlik meg s olvad bele egy mélyen alatta állóba. Ha a tót magyarrá lesz, emelkedik, ha a magyar lesz tóttá, süllyed. A magyar faj minden tekintetben magasabban áll a tótnál. Szellemi képessége nagyobb, erkölcsi érzülete erősebb, önérzete megvetetté teszi előtte a meggörnyedt hátú szolgai tótot” (GRÜNWARD 2009: 85–86). Ezt a pár mondatot csak azért ragadtuk ki, hogy jellemezzük a kor egyik tanult emberének, Zólyom megye alispánjának, Besztercebánya város országgyűlési képviselőjének véleményformáló tanulmányát, amely hozzájárult a Matica és a három szlovák nyelvű gimnázium (Lőcse, Nagyrőce, Znióvárálja) felszámolásához, illetve újabb (durva) sztereotípiákkal terhelte a már akkor sem felhőtlen magyar–szlovák viszonyt. Nos, a *Nincsen ördög* szereplőinek egy-egy felsőbbrendű megnyilvánulása bizony ennek a paradigmának is köszönhető. Hogy Jókai ezzel rá akart volna mutatni a korabeli nemzetiségi diskurzusok hangnemére? Nyilván ez is célja lehetett, akárcsak az egyes nemzetiségek politikai tőkeként való kihasználásának illusztrálása, ami 1848-tól 1918-ig folyamatosan működött. A regény születésének

korszakát ezek a hangulatok jellemezték, melyek a 19. század végének Közép-Európájában konstans jelenségnek számítottak, illetve a dualista Osztrák–Magyar Monarchia ekkor állt nemzetépítési programjának zenitjén. Mindezek ellenére a *Nincsen ördög* méltatlanul „elfeledett” regénye Jókainak, s bár nem sorolható a „halhatatlanok” közé, megérdemli, hogy néhanapján a szakma is foglalkozzon vele, hiszen érdekes új értelmezési horizontokat nyithat meg számunkra. Záró gondolatként egyetérthetünk Petrőczy Évával, miszerint „hamis és haszontalan kísérlet volna egy évszázad múltával az egekbe emelni: ami azonban érték benne, akár nyelvi, akár lélektani, akár a kettő ötvözete, azt igenis: vegyük észre” (PETRŐCZI 1994: 223).

Irodalom

DEMMEI JÓZSEF 2009, „Egész Szlovákia elfért egy tutajon...”: *Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről*, Pozsony, Kalligram.

GRÜNWARD BÉLA 2009, *A Felvidék: Politikai tanulmány*, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.

JÓKAI MÓR 1994, *Nincsen ördög*, Budapest, Unikornis.

MERVA ATTILA 2014, *Jókai és a Felvidék*, In Tempevölgy, VI. évf., 2. szám, 72–82.

PETRŐCZI ÉVA 1994, *Utószó*, In JÓKAI MÓR, *Nincsen ördög*, i. m., 222–225.

SZARKA LÁSZLÓ, *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*, Pozsony, Kalligram – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.

Kópocs Tibor: *Az angyal érintése I.* (Hommage á Szalay Lajos grafikusművész), akril, 2016